

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE TÜRKİYE’DE ÂŞIKLIK VE ÂŞIKLIK GELENEĞİ **Âşıklık and Tradition of Âşıklık in Turkey Through the Historical Process**

*Şerhiyye HEZİYEVA**

Özet

Âşık, içinde yaşadığı toplumun, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini aktarandır. Dünle yarın arasında bu gün bir köprüdür. Âşıklar, âşıklık geleneğini geçmişten günümüze taşıyanlardır. Türk âşıklık geleneği usta-çırak ilişkisine dayanmaktadır. Bu geleneğin temsilcileri olan âşıklar ustalarından öğrendiklerini, bir anlamda usta mallarını, çırakları vasıtasıyla geleceğe taşımaktadırlar. Geçmişten günümüze söz medeniyetimize büyük katkıları bulunan âşıklarımızı ve âşıklık sanatını, 20. yüzyıl ve daha sonraki yüzyıllara aktarmak için bu geleneğe sahip çıkılmalıdır. Bu çalışmada Türkiye’de âşıklık ve âşıklık geleneğinin tarihi süreci ele alınmış, söz konusu geleneğin geleceğe taşınmasının önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Âşık, âşıklık geleneği, Anadolu’da âşıklık, Âşık Tarzı Türk Şiiri.

Abstract

The lover is the one who transfers the feelings and thoughts of the society-he lives in-on the face of economic, social, cultural and political events.Today, it is a bridge between yesterday and tomorrow.The lovers are the ones who carry the devotion custom from past to nowadays.Turkish devotion custom is based on the mentor system.The lovers who are the agents of this custom carry the stuff they have learnt -in a sense master goods-from their masters to the future via apprentices.In order to transfer our lovers -who have made great contributions to our speech civilization from past to nowadays- and devotion art to 20th century and the following centuries, this custom should be protected. In this work, the historical process of devotion and devotion custom are dealt, the transfer of this custom to the future is emphasized.

Key Words: Lover, devotion custom, devotion in Anatolia, the lover style in Turkish poem

Bir Türk atasözünde “Dil sözü kulaklara, kalem ise uzaklara götürür.” düşüncesinden hareketle sözü kulaktan kulağa aktaranlar özellikle 19. yüzyılın sonlarına kadar halk âşıkları olmuşlardır. Halk âşıkları yüzyıllar önce yaşamış âşıkları, kendi zamanlarında yaşamış âşıklar gibi onlardan aldıkları ilhamla âşıklık geleneğini bir bayrak gibi yüreklerinde taşıyarak kendilerinden önce hangi kıymette aldılarsa kendilerinden sonra gelecekler âşıklara da daha fazla bir kıymetle aktarmaya çalışmışlardır.

* Doktora öğrencisi, Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İnceneset Üniversitesi, Bakü.

1. Âşık

Âşık, içinde yaşadığı toplumun, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerine her çağda, her ortamda tercüman olmuştur. Halkın çeşitli olaylar karşısındaki his ve duygu, düşünce ve tepkilerini ifade ederken de onun öz, sade konuşma dilini son derece ustalıkla kullanmıştır.

Âşık, toplumun, sosyal ve kültürel yaşamına büyük etki yapan dinî inanışında bir ölçüyle önderliğini yapmış, yayılıp kökleşmesine katkıda bulunmuştur. Âşık, her devirde içinde yaşadığı toplumun gelenek ve törelerinin dinî inanışla bütünleşmesini sağlamıştır. Bunu yaparken de dinî inanışa bağlı ve saygılı kalmakla beraber bazı sert ve katı yönlerini yumuşatmayı ve halka sevdirmeyi başarmıştır. Bu başarı gücü ile de sözlü halk edebiyatının çeşitli dallardaki ürünlerini vermiştir.

Kuşkusuz âşıkların yaratmış olduğu sözlü halk edebiyatının önemli ürünlerinin önde gelenleri hikâye ve destanlardır. Âşık, halkın zamanın gelişimi içindeki duygu ve düşüncelerinin ifadesi olarak yaratmış olduğu kahramanlık destanlarını ve muhabbet (aşk) hikâyelerini halkın içinde ve halkla beraber yaşatarak günümüze dek getirmiştir. Bu sayede de geleneksel halk kültürünü yaşatmış, mektep, medrese ve okulun bulunmadığı çağlardan bu güne kadar halkın eğitimine büyük katkıda bulunmuşlardır.¹ Çünkü âşıklar toplumun önde gidenleri, sözleri ve öğütlerinden ders çıkarılan şahsiyetleri olmuşlardır.

Âşık kelimesinin kullanılması ve Oğuz şair çalgıcılarına verilen Ozan tabiri tekke edebiyatının tesiri altında olmuştur. Çünkü mutasavvıf şairler 13. asırdan beri kendilerini diğer şairlerden ayırmak, bu suretle ilham kaynaklarının kutsi ve ilahi mahiyetini göstermek için âşık unvanını kullanıyorlardı.²

2. Anadolu'da Âşıklık

Anadolu'nun muhtelif köşelerinde, hatta bugün bile âşık unvanını taşıyan ve çaldığı sazla kendisinin veya başkalarının şiirlerini terennüm eden şair çalgıcılara yani saz şairlerine tesadüf olunmaktadır. Panayırarda, kahvehanelerde, düğünlerde, umumi toplantılarda, eskiden daha sık rastlandığı halde, yirmi yıldan beri gittikçe azalan içtimai mevkilerini ve ehemmiyetlerini kaybeden bu âşıklar, Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde hatta Tanzimat'tan sonra bile, XX. Asır başlarına kadar, mühim bir mesleki zümre hâlinde devam etmekte ve imparatorluğun her tarafından bunlara tesadüf olunmakta idi.³ İçinde yaşadığımız yüzyılda dahi âşıklık geleneği eski ihtişamını koruması da özellikle Erzurum, Kars, Konya, Adana, Sivas, Erzincan'da düğünlerde, toplantılarda âşık bayramlarında sürdürülmektedir.

Halk ozanları, Türk toplum hayatı içinde önemli görev yüklenmişlerdir. Yüksek zümrenin, içine kapanarak halkın anlamadığı, halkı söylemeyen “mazmunlar ve kalıplar” içinde sanat yaptıkları devrede halkın derdini, davasını, acısını, sevincini söylemiştir. Halk, ümidini, ümitsizliğini; isyanını, isteğini, kavgasını halk ozanları aracılığı ile onların mısraları ile söyleye gelmiştir.

Ozan, Türk tarihinin başlangıcından beri var olmuştur. Bu halk sanatçılarına çeşitli Türk kavimleri ayrı ayrı isimler vermişlerdir. Altay Türkleri “Kam”, Kırgızlar “Baksı, Bakşı, Bahşı”, Yakutlar “Oyun”, Tonguzlar “Şaman”, Oğuz Türkleri ise “Ozan” demişlerdir. Bir zafer sonunda düzenlenen şölenler ile ölenlerin ardından düzenlenen “yuğ”larda halk sanatçıları gibi görev almışlardır. Türkü ve güzellikleri ile halkı eğlendiren, koçaklamaları ile askeri coşturan, “yuğ”larda halkın içindeki acıyı dile getiren ozan halk içinde ve “devlet katında” her zaman itibar görmüştür.⁴ Kars yöresi âşıklarından Şeref Taşlıova ve rahmetli Murat Çobanoğlu'na verilen “Devlet Sanatçısı” unvanı da Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyetinin de âşıklara verilen itibarlar arasında sayabiliriz. Ayrıca, Kars Belediyesi'nin organizesiyle dördüncüsü düzenlenen Kafkas Kültürleri Festivali kapsamında kentin girişine yaptırılan

¹ Hasan Kantarı, **Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları**, Ankara 1977, s.8.

² M. Fuat Köprülü, **Saz Şairleri I-V** Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 42.

³ M. Fuat Köprülü, **Saz Şairleri I-V** Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 23.

⁴ Tahir Kutsi Makal, **Türk Halk Şiiri**, İstanbul 1978 s.10.

Âşık Şenlik, Âşık Murat Çobanoğlu ve yaşayan âşıklardan Devlet Sanatçısı Şeref Taşlıova'nın heykelleri törenle Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay tarafından açıldı.⁵

Halk kültürümüzün en güzel dallarından birisi de âşıklık sanatıdır. Bu sanatın yaşaması ve günümüze kadar gelmesi için sayısızca aşığımız emeği ve fedakârlığı olmuştur. Usta çırak ilişkisi içerisinde devam eden bu ölümsüz sanata bir ömür bağışlayan usta âşıklarımız vardır.⁶

Halk ozanları, yaşadıkları çevre, zaman aynı olsa dahi çeşitli ayrılıklar gösterirler. Halk ozanları, birbirinden, kendilerini yetiştiren “usta”ların verdiği “saz ve söz terbiyesi” yanında, konuları işleyiş şekillerinde, dünya görüşünde birbirlerinden ayrılabilirler Ancak, halk ozanlarının ortak yönleri çok daha belirgindir.

Halk ozanlarının en büyük özelliği dilde sadelik ilkesine uymuş olmalarıdır. Halk ozanlarından bir kısmı “aruz” ölçüsüyle şiir yazmış olmalarına karşılık “anlaşılr dil” kullanmayı amaç edinmişlerdir. Kimi halk ozanları Divan Edebiyatı şairlerinin kullandığı kelime, tamlama ve deyimleri almışlar kimisi de yerel kelime ve deyimlere eserlerinde yer vermiştir.⁷

Âşık tarzı dediğimiz belli kaidelere mefhumlara bağlanmış kendi nevi içinde âdeta klasik bir mahiyet almış şiir nevinin o şekilde devamına artık imkân kalmamıştır. Esasen her sanat şeklinin, maddi ve manevi muayyen içtimai amiller tesisleriyle vücuda geldiğini ve hayatının, o şartların devamına bağlı olduğunu düşünürsek, bunu daha iyi anlarız.⁸

Eski ve Orta çağlarda, hatta asrımızda bile âşıklar, halkın toplumsal, kültürel ve siyasi hayatlarında önemli rol oynamışlardır. Dede Korkut Kitabında Doğu Anadolu'nun bu ünlü ozanı hakkında şöyle söylenir: “Oğuzun ol kişi tamam bilici idi. Oğuz elinin müşkülünü o hallederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca yapmazlardı. Her ne ki buyursa kabul edilirdi.” Âşık, sadece saz çalıp türkü okuyan, nükteli sözlerle halkı eğlendiren, aşk, sevgi ve güzelliklerden bahsedip halkın, bedii his ve duygularını harekete geçiren basit manada bir sanatçı, hikâye ve masal anlatarak halkın vaktini boşa harcatan kimseler hiç değildir.

Âşık, dinleyicisine temizlik, doğruluk, mertlik, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, düşkünlere, kimsesizlere yardım, misafirperverlik, bilgi ve kültürün önemi, örf, adet ve geleneklere saygı, yurt ve millet sevgisi ve çeşitli fazilet duygusu aşıl原因, düşman karşısında birleşmenin ve yurt savunmasının önemi konularında halkı uyanık olmaya sevk eden kişilerdir.⁹

Şamanizm inancının yaygın olduğu toplumlarda, dinî hüviyetteki kişiler düşüncelerini, içinde buldukları ruh hâllerini, güzel ve zihinlerde kalıcı sözlerle çevresindekilere nakletmeye çalışıyorlardı. Bunu da kulakta hoş name bırakacak ses ve heceleri tekrarlayarak sağlıyorlardı. Nesirden ziyade nazma başlangıç teşkil edecek olan ilk dinî-edebî terennümler böyle meydana geldi. XV. yüzyıla gelinceye kadar âşık edebiyatının yerini iki gelenek tutuyordu. Bunlar, destan geleneği ile dinî-mistik edebiyat geleneği idi. Destan geleneğinin yegâne icracıları ozanlardı. Bugünkü hikâyeci âşıkların yaptıklarını şaman kültürünün hâkim olduğu devirlerde ozanlar yapıyordu. Ozanlar, duyduğu ve bildiği kahramanlık olaylarını, zaferleri, felaketleri ve toplumu yakından ilgilendiren meseleleri derleyip nazm etmek, düzüp koşmakla mükellefti. Bunu kopuz eşliğinde yaparlardı. Ozanların musannif olma özelliklerinin yanında anlatıcılık vasıfları da vardı. Ayrıca ozanlar, özel toplantılarda (düğün, şenlik) başka edebî türleri başarıyla uygulardı.¹⁰ İslamiyet'in kabulünden önce adı bilinen ilk ozan Çuçu'dur daha sonra adları sıralananlar ise: Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, Sungkllu Seli Tutung, Kiki, Pratyaya, Âşık Tutung, Kalım Keyşi'dir.¹¹ Ozan sözcüğü, tarih boyunca türlü anlam değişikliğine uğramıştır. Ozanlar, ilk zamanlarda

⁵ <http://www.kars.gov.tr/haber/haber>. 03 Ekim 2008 Cuma

⁶ Günay Yıldız, (Âşık) Ay Hayıf, **Karahanlı Murat Yıldız Hayatı-Sanatu-Eserleri**, Ankara 2003, s. 5.

⁷ Tahir Kutsi Makal, **Türk Halk Şiiri**, İstanbul 1978, s. 12-13.

⁸ M. Fuat Köprülü, **Saz Şairleri I-V** Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 24.

⁹ Hasan Kantarı, **Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları**, Ankara 1977, s.13.

¹⁰ Dr. Doğan Kaya **Âşık Edebiyatına Giriş**, s. 3-8. Temmuz 2003 Bişkek.

¹¹ Bekir Sami Özsoy, Mehmet ÇELİK, **Manisa: 1. Âşıklar Şenliği**, 2000, s. 11.

büyücü, oyuncu, hekim, şarkıcı ve çalgıcı görevlerini yüklenmişlerdi. Sonraları şiirin hem ezgisini, hem sözünü, hem de çalgıyı anlatır oldu. Üçüncü aşamada şair - çalgıcı yani, kopuzlarıyla şiirler söyleyen halk şairi anlamına kullanılmaya başlandı.¹² Her müzik aleti yapılış bakımından birbirinden farklı olduğu gibi sesleri, tınları da birbirlerinden farklıdır. Türklerin ilk müzik aleti sayılan kopuz örnek alınarak birçok telli sazlar türetilmiştir. İşte bu telli müzik aletlerinden çok az değişime uğrayarak günümüze kadar gelen ata çalgımız olan saz, âşıkların silahı, yavuklusu olduğundan istedikleri gibi bir saza sahip olmaları için çok özel bir gayret sarf derler. 19. yüzyıl sonlarında yaşayan Âşık Veysel sazı şöyle tarif eder:

*Bahçede dut iken bilmezdin sazı
Bülbül konar mıydı dalına bazı
Hangi kuştan aldın sen bu avazı
Söyle doğrusunu gel inkar etme*

.....

Ben bir insanoğlu, sen bir dut dalı.

Ben babamı, sen ustanı unutma

şeklinde sazı tariflemiştir.

Sazlar ceviz ağacından yapılmalıdır. Kestane, dut ağacından da olabilir. Büyük sazların mızrapları öküz boynuzundan, küçüklerinki de kiraz kabuğundan yapılmalıdır. Sazların mümkün mertebe süslü olmasına önem verilir. Gövde, göğüs sap sedeflerle, kimi de fildişi oymalarla işlenir. Saplarına püskül, nazarlık hatta bir diş sarımsak asılır. Sazcıya sazı o kadar kıymetlidir ki adeta harimi ve namusudur. Başka ellere geçmesine katıyken dayanamaz. Anadolu'nun eski adetlerinden biri olan kız kaçırmak gibi, saz kaçırmak âdeti de eskiydi. Filanların elindeki Koca Sazı filanın kaçırmayı günün en önemli meselesini teşkil eder, saz uğruna kavgalar çıkardı.¹³

Âşık Sazı namıyla maruf olan asıl saz, Divan Sazı'dır. Teknesi iri ve genel uzunluğu hemen hemen umumiyetle 1.25 cm.dir. 8 ila 12 telli ve 30 perdelidir. Telleri, üçerli olmak üzere dört takım halinde bağlıdır.¹⁴ Halk dediğimiz topluluktan yetişen "Saz Şairi" için de bir değer ölçüsü bulmak gerekmiş ve halk onlara "Hak Âşığı" "Badeli Âşık" deyimlerini yakıştırmıştır. Halk arasında bu kimliğiyle tanınan âşık, bağlı bulunduğu topluluğun temaşa ve edebi zevkine göre yetişen yine halkın tutması ile beslenip gelişen özel bir kabiliyet, bir halk sanatçısı ve eğitimcisidir. Âşıklar kendilerini çevrelerindeki insanların isteklerine, zevk ve ihtiyaçlarına göre yetiştirmesini bilen kimselerdir. Bunun için yüzyıllar boyunca hafızalara, zevklere seslenebilmişler; böylelikle, bilhassa Doğu illerimizde yaygın bir âşıklık mesleği gelişip tutulmuştur.¹⁵ Sözlü Hal Edebiyatının hiç şüphesiz yaratıcısı ve yaşatıcısı bugün toplumumuzda "Saz Şairi" "Halk Şairi" veya "Âşık" adları ile anılan kişiler olmuştur. Sözlü halk edebiyatının dallara ayrılmamış çeşitli bölümlerini bugün bile öz kişiliğinde yaşatan âşık, tarihin çok eski devirlerinden bu güne "sanatçı" olarak tanınmıştır. O, çok uzak geçmişte "Ozan" daha sonraları "Yanşak", "Kam" ve giderek "Âşık" adı ile anılmıştır.

Âşık, her devirde, kendisinin yaratıp yaşattığı eserlerin hem şairi, hem de bestekârı olmuştur. Kendisinin dizip koştüğünü, yine kendi buluşu olan makamlarda, zaman süreci içinde değişen çalgı aletleri ile hem çalmış hem de okumuştur. Âşık edebiyatının çeşitli alanlarda böyle bir beceri gücüne ve üstün yeteneğe sahip oldukları içindir ki âşıklar, her zaman yaşadıkları toplum içinde geçmişi iyi bilen, geleceği görebilen geniş dünya görüşüne sahip, bilgili ve önder kişi olarak kabul edilmiş ve öyle tanınmışlardır. Bu özellik ve yeteneklerinin onlara kazandırdığı örnek davranışlar sayesinde de sözleri,

12 Hikmet Dizdaroğlu - **Halk Şiirinde Türler**, TDK Yayını, 1959, s : 177.

13 Mahmut Gazimihal, R., **Ülkelerde Kopuz ve Tekneli Sazlarımız**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001,s. 148.

14 **Age** s. 143.

15 M. Adil Özder, **Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları**, Bursa 1965, s.4-5.

öğütleri dinlenen, sevgi ve saygı ile karşılanan önder ve saygın kişiler olmuşlardır.¹⁶ Günümüz sazın atası sayılan Kopuz Türk dünyasının en önemli çalgı aletidir. Bir bakıma saz sözün anahtarı olmuştur. Önce sazın tınısı arkasından da söz dökülmeye başlamıştır.

Dinî- mistik halk edebiyatı geleneğine gelince, bu, sözlü bir gelenektir. XII. yüzyılda Ahmed Yesevî (? - 1166) ve onun müritleriyle başlayan bu geleneğe şiir, musiki ile birlikte düşünülmüş, birlikte icra edilmiştir. Bu, bir bakıma önceki devirlerdeki şiir, musiki ve oyunun tezahürü gibiydi. Yesevî tarikatında, Allah'a varma yolunda şiirler saz eşliğinde söyleniyor, kimi zaman da, müritler duydukları heyecanları dinî rakslarla ifade ediyorlardı.¹⁷

3. Âşık Tarzı Türk Şiiri

Âşık tarzı şiir geleneğimizin köklerini, İslamiyet öncesi Türk insanının duygularını dile getirdiği, ancak pek az örneği günümüze kadar gelebilen eserlerde bulabiliyoruz. Değişik Türk boylarında ozan, kam, baksı gibi adlarla anılan, ellerinde devirlere göre değişen sazları bulunan sanatkarların ortaya koyduğu bu eserler, aynı zamanda Türk şiirinin ilk örneklerini de teşkil etmektedir. Bunların günümüze kadar ulaşabilen nadir örneklerine baktığımız zaman, tespit ettiklerimizden çok evvel ortaya konulmuş, gelişmiş bir zevkin neticesi olan işlenmiş parçalar olarak görmekteyiz. Örneklerin en çok bulunduğu Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk adlı eseri, şekil ve konu bakımından bize oldukça fazla ve sağlam bilgiler vermektedir.

Çeşitli sebeplere bağlı olarak anayurtlarını terk ederek Anadolu'ya gelen Türkler, beraberlerinde Orta Asya'nın zevklerini de getirmişlerdir. Bu arada söze dayanan sanatlarını, bu sanatın icrası sırasında kullanılan musiki aletlerini de ihmal etmemişler, zamanla bunlara Anadolu'ya has yeni bir hava vermişlerdir. Bu gelenlerin bazıları Anadolu'da da gelişen İslam kültüründen istifade ederek eserlerine, yeni girdikleri dinin havasını da katmışlardır. Bazıları ise din dışı konuları işleyerek sanatını bu vadiye geliştirmiştir.

Âşık Edebiyatı, Divanü Lügati't-Türk'ten en güzel örneklerini gördüğümüz destan, sagu ve koşukların zamanla Anadolu'da yeni bir şekil almasıyla meydana gelmiştir. Bu edebiyat henüz filizlenme çaığında iken klasik edebiyatımız oldukça gelişmiş bir durumda idi; ancak ondan tesir alması söz konusu olmamıştır. Belki bazı benzerlik veya paralellikler bulunabilecektir; onu da Türk insanının ortak zevkinin değişik bir şekilde tezahürü olarak kabul etmek zorundayız. Divanü Lügati't-Türk'teki bu manzum parçalarda görülen kafiye düzeni, durak sistemi, hece sayısı, vs. Anadolu'da gözle görülür bir değişikliğe uğramıştır: bunun neticesi olarak, mesela kafiye düzeni bahsinde, "koşma tipi kafiye düzeni" ve "mani tipi kafiye düzeni" ortaya çıkmıştır.¹⁸

4. Âşıklık Geleneği

Türk âşıklık geleneğinin dayandığı temel öğretim yöntemi usta-çırak ilişkisidir. Toplumun değer yargılarından kaynaklanan usta-çırak ilişkisi, tarih boyunca âşıklık geleneğini nesilden nesile intikal ettiren ve geleneği şekillendiren önemli unsurlardan biri olmuştur. Âşıklık geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan usta-çırak ilişkisi geçmişten günümüze kadar yaşamış olan âşıklar arasında bilgi, görgü ve tecrübenin iletimini sağlayan bir köprü vazifesi görmüş, bunun sonucu olarak da âşık kollarının meydana gelmesini sağlamıştır.

Türk tarihinin en eski devrelerine kadar uzanan “ozan-baksı” geleneğinin bir devamı olan âşık edebiyatı ile ilgili çalışmalar ancak folklorun Türkiye’de bir bilim dalı olarak kabul edilmesiyle birlikte yoğunluk kazanmıştır. Âşıklık geleneği ile ilgili ilk ve en önemli çalışmaları M. Fuad Köprülü'nün yaptığını görmekteyiz. Köprülü'ye göre âşıkların yetiştiği çevreyi bilmeden bu sahaya ait etraflı bilgi edinilemez. Bundan dolayı âşıkları, dolayısıyla âşık edebiyatını ortaya çıkaran çevreyi öğrenmek gerekir.

16 Hasan Kantarı, *Doğu Anadolu’da Âşık Edebiyatının Esasları*, Ankara 1977, s.11.

17 M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara 1989, s. 57-58.

18 Saim Sakaoglu, *XVI Yüzyıl Büyük Türk Klasikleri 4. Cilt* Ötüken- Söğüt Yayınları, İstanbul 2004, s. 369-370.

Bu fikirden hareket eden Köprülü âşıkların yetiştiği çevreyi ikiye ayırır.¹⁹ Şehir muhitinde âşıklar, köy ve aşiret çevrelerinde âşıklar.

Başka esnaf teşekküllerinde olduğu gibi, âşıklar teşkilâtında da çıraklıktan başlayarak âşık oluncaya kadar geçirilmesi icabeden birçok dereceler vardı. Bilhassa, büyük, şöhretli âşıkların etrafında, saz şairliğine meraklı, istidatlı birçok gençler çırak olarak toplanırlar üstattan mahlâs -yani şiirlerinde kullanacakları ad- alırlar, âşık olmak için zarurî olan edebî ve meslekî terbiyeyi gördükten sonra fasillara girmeye başlarlar, memleket içinde uzun seyahatlere çıkarlar, nihayet âşık olurlardı.

Âşıklık geleneği içerisinde çok önemli bir yeri olan usta-çırak ilişkilerini incelemek bu geleneğin nasıl oluştuğunu, âşıklık geleneği üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğunu araştırmak hiç şüphesiz konu ile ilgili yapılacak olan diğer çalışmalara da önemli katkılar sağlayacaktır.

Yüzyıllardır devam eden usta-çırak ilişkisi; âşıklık geleneğine estetik bir boyut kazandırmış, âşıklık geleneğinin icaplarını nesilden nesile taşıyan bir köprü vazifesi görmüş ve böylece de geleneğin geçmişten geleceğe devamlılığını sağlamıştır. Bugüne kadar âşık edebiyatı hakkında pek çok çalışma yapılmış ve böylece bu edebiyatın mahiyeti, şahıs kadrosu ve edebî örnekleri aydınlatılmıştır. Bununla birlikte âşık kollarının oluşmasına zemin hazırlayan usta-çırak ilişkisi de Türk kültür hayatını yansıtmaları bakımından aydınlatılması gereken çok önemli bir konudur.

Usta-çırak ilişkisi, âşıklık geleneğinin Türkiye'deki en önemli merkezlerinden biri olan ve bugün dahi geleneğin canlı olarak yaşadığı Kars yöresi âşıkları tarafından sürdürülmektedir.²⁰

Âşıklık geleneğinin tarihi derinliğine baktığımızda dünyada Türk milletinin var oluşu ile başlar. Bu başlangıç kendi seyri içerisinde değişik isimlerle Türk coğrafyasında doğduğu gibi yıllardır yaşamaya devam eder. Bugün ata yurdumuzda bulunan kardeşlerimizin büyük bir kültür erozyonuna uğramalarına rağmen bu geleneği yaşatmaya devam ediyorlar.

Kırgızistan'da Manas söyleyenler hâlen yaşıyor. Türkmenistan'da Kazakistan'da, Özbekistan'da, Azerbaycan'da, Tuva'da hatta Amerika'da yaşayan Meluncanlar'da bu köklü Türk sanatını bugün de görmek mümkündür. Hatta 1960 yılından sonra işçi olarak Avrupa'ya giden Türklerin arasından yetişen âşıklar da vardır. İşte bu bakışla dünden bugüne kimler geldi kimler geçti. Bu ata sanatımızın piri Dede Korkut'dur.

Âşıklık geleneği sadece saz çalan, türkü söyleyen sanat dalı değildir. Geçmişte ve hatta günümüzde bunu biliyoruz ki âşık en saygın ve gittiği yerlerde sedirlerin başköşelerinde yer verilen kimsedir. Bunun nedeni bir âşık-bilge kişidir; yol gösterendir, şifa dağıtıdır, obadan obaya şimdiki iletişim araçları olmadan önce haber ulaştırandır. Zaman içinde bunu sazla sesle, gördüklerini destanlaştırarak bir hikâyeye içinde onun içine şiirlerini türküleştiren koyan ve ilden ile taşıyandır. Bir yer de üzücü bir olayla karşılaştığı zaman onu ağıtları ile anlatan, bir yerde bir namerdin mert yiğidi ezdiğini âlem içinde rüsvay eden ve doğrunun yanında bulunandır. Hikâyeler tasnif eden, onu anlatan, yaşadığı insanların arasına samimi havalarla sıcaklık, birlik, dirilik; vatan, millet, bayrak aşkını en iyi anlayan ve anlatan insandır.

Böyle âşıkları, görmek ve tanımak için geçmişten günümüze bunların hangi yoldan nasıl, nerelerden geldiklerine bakmak gerekir. Yıllar ötesinden günümüze nasıl ulaşmış, usta kimdir? Çırak nasıl yetişir? Kısa olarak bu gönül okuluna inceliği ile bakalım, usta çırak ilişkileri nasıl başlar, nasıl yetişir. Çıldırılı Âşık Şenlik diyor ki; "Ustasından ders almayan pirsizdir.". Diğer bir usta Âşık Posoflu Âşık Zülali demiş ki;

Ustasından öğüt istersen gönül

Var otur yanında kal ağır ağır

19 Ferhat Aslan, **HALK EDEBİYATI Kars Yöresi Âşıkları usta Çırak İlişkisi** turkoloji.cu.edu.tr
20 M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları, C: I, 3.** Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, s.173-178.

*Herkesin ağzından akmaz şeker bal
Düşün de edebin al ağır ağır*

*Bakarsın yok iken var olduk neden
Vücut yavaş yavaş tam olur beden
Çekirdek topraktan biten bir fidan
Büyüdükçe açar dal ağır ağır*

*Zülali pirinden öğüt al bari
Başın aşağı tut bakma yukarı
Günde yüzbin çiçek döşüren arı
Kovanında yapar bal ağır ağır*

Bir usta âşık, yetiştirdiği çıraklarla anılır ama çıraklığa başlayan âşık olmak için neler yapar, nasıl başlar? İlk çırak olmak için ustayı seçmek ve tanımak gerekiyor. Bu seçimi çırak olacak insanın kendisi, babası veya bir yakını tespit eder. Çevrede adı şanı olan, halk tarafından her yönü ile sevilen usta bir âşığa çırak olmak için usta âşığın yanına gider: "Ben çırak olmak istiyorum" der. O usta âşık iyice inceler ve kendine göre bir imtihandan geçirir. Bundan çırağın haberi olmaz. Ona bazı sorular sorar. Yüzüne, gözüne bakar; oturuşunu, kalkışını inceler. Usta sazını uzatır, eğer saza hemen sarılırsa iyi gözle bakmaz. "Ne haddime" diye bir söz duyarsa çok sevinir ve ilk imtihanı kazandığını kendi halinde onaylar. Bu genç veya çocuk yaşta insanı çırak olarak kabul eder ama sesini dinler; şiir, türkü öğrenmeye kabiliyetini ölçer ve devam eder. Bundan sonra o ustaya çıraklığın ilk merdiveninin ilk basamağını çıkmış olur ve beraber yanında gezdirir. İlk saz öğretmeye başlar, sazın ilk perdesini divandan girer ve sonra diğer havaları öğretir. Ustamalı hikâyeler, şiirler ezberler ve yavaş yavaş yetişir. Usta âşık bunu gittiği köy düğünlerinde, meclislerde eline sazını verir söyler. Öğrettiği hikâyeleri anlatır ve zaman içinde yetiştiğini görür.²¹

Türk Edebiyatının bir bölümünü teşkil eden, Âşık Edebiyatının temeli, çok eskilere ve eski Türk boylarına kadar dayanır. Ortaçağdan beri toplumumuzda saygın bir yeri olan ozanlar, eski Türk boylarında çeşitli adlarla, halk arasında yardımsever sanatçılar olarak çalışmışlardır.

Ozanlarımız toplumda falcılık, hekimlik, büyücülük, çalgıcılık gibi yetenek ve sanatçılık işleri ile uğraşan kişilerin torunlarıdır. Aradan geçen yıllar, değişen sosyal ihtiyaçlar ve düşünceler, onların mesleklerinde de, aynı doğrultuda değişiklikler doğurdu. Bundan dolayı bu sanatçıların, toplumda ki rolleri de, değişmeye yüz tuttu.

Şüphesiz, bu tür halk sanatçılarının yaptıkları fal, büyücülük, doktorluk ve çalgıcılık gibi uğraşlarının temelinde, düşküne yardım, iyileştirme, kötülüklerle savaş ve inançları yatmaktadır. Toplumda da bu inançlarını, sanatsal meziyetleri ile sergiliyor, mutlu oluyor öte yandan 4-5 yüzyıldan beri yaygınlaşan ozanlığın eski kalıntılarına ve zamanımızda hala, büyücülük, doktorluk yapan âşıklara da rastlanmaktadır.

Ortaasyada âşıklık geleneğinin ilk ustaları Yanşak, Ram adlarıyla anıldılar. Bu âşıklar, faaliyetlerini Çöğür, Iğlık ve Kopuz gibi çalgı aletleriyle sürdürdüler. Daha sonra geliştirilen aletlerin yanında, zamanımıza doğru da adları Ozan, Âşık, Halk Aşığı, Hak Aşığı, Saz Şairi gibi isimlerle, saz ve bağlama ile toplumdaki etkin yerlerini sağlamlaştırdılar.

21 Şeref Taşhova, **Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi**, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 27-28 Ekim 2000, Konya, s 17,19.

Çıldırılı Âşık Şenlik, Narmanlı Sümmani, Kağızmanlı Hıfzı, Posoflu Zülali ve Kağızmanlı Cemal Hoca'ya rağmen bazı farklılıklar göze çarpar. Bu farklar, gelişen sosyoekonomik ihtiyaçlar ve inançlar doğrultusunda düşünce, ozanlık makamları, gibi konularda belirginleşmektedir. Dolayısıyla, günümüzün saz şairlerinin, kabiliyetleri ölçüsünde, kendilerine yeni uğraşlar buldukları, çağın gereklerine adım uydurdukları görülmektedir.²²

Anadolu halkı, olaylar karşısında mani dediğimiz dörtlüklerle duygularını devamlı dile getirmişlerdir. Bu türler, günümüze kadar anonim olarak kulaktan kulağa yoluna devam etmiş, halktan aldıklarını halka veren kaynak durumuna girmişlerdir.

15. yüzyılda Ozan isimli bir âşık ismini duyurmuştur. Bu yüzyılda ayrıca Bahşi'den söz edilmektedir. 17. yüzyılda önemli halk şairleri yetişmiştir. Kuloğlu, Kayıkçı Kul Mustafa, Karacoğan, Âşık Ömer, Gevheri ve Âşık Hasan bunlardan bazılarıdır. 18. yüzyılda, Fasihi, Şermi, Kabasakal Mehmet gibi bazı âşıklar öne çıkarken; 19. yüzyılda ise Dertli, Emrah, Bayburtlu Zihni, Tüccari. Göyçeli Âşık Elesker, Borçalı Şair Nebi, Hasta Hasan, Âşık Şenlik, Âşık Sümmani, Âşık Zülali gibi âşıklar yemiştir. Türk kültüründen, âşıklar vasatıyla diğer bazı milletler de etkilenmiştir.

Saz eşliğinde söyleme; hem ritim bakımından hem de söylemeyi kolaylaştırdığı için Anadolu'da yaygın hale gelmiştir. Bazı ozanlar kendi hazırladıkları şiirleri, saz eşliğinde icra etmişlerdir. Halkın duygularına göre şiirler yazıp besteleyerek sanatlarını devam ettirmişlerdir. Bu geleneği hâlâ devam ettiren birçok ozan vardır. Ancak saz eşliğinde hazırlıksız söz söyleyen, irticalen dörtlükler üreten diğer kısım da; kendilerine âşık deyimini yakıştırmış, sözlü geleneği böyle devam ettirmişlerdir.

Âşıklık geleneği; halkın gönül duygularının, saz şairlerinin müzik terennümleri ile halkın belleğine nakşedilerek nesilden nesle aşırtılmasıdır. Bu geleneğin temsilcileri olan âşıklar ustalarından öğrendiklerini, bir anlamda usta mallarını, çırakları vasıtasıyla geleceğe taşımaktadırlar. Her ne kadar, sazlı âşık geleneğinin yaygınlığının, tekke edebiyatının ve divan edebiyatının olumsuz etkileri olmuşsa da bu edebiyatların kalite ve tür bakımından da olumlu etkileri olduğu utulmamalıdır.

Türler, farklı hece sayılarıyla birbirlerinden ayrılırlar da esasta ezgilerle, farklı müzik makamlarıyla ortaya çıkmaktadır. Böylece saz ve makam bu geleneğin ayrılmaz parçası olmuştur. Âşıklık geleneğinde bir tür, değişik makamlarla icra edildiği gibi, farklı türler de farklı makamlarla icra edilebilmektedir.

Duygu, sevgi ve gönül dünyası zengin olan Türk insanıyla bütünleşen âşıklık geleneği, başka hiçbir ülkenin bahçesinde yeşermemiştir, yeşeremezdi de. Bu sadece Türk milletine mahsus bir gelenektir. Beşikte annenin dudağında ninni, kadınların dilinde mani, elini kulağına koyduklarında türkü, kahramanlık duygularında koçaklama, varsağı ölümünde ağıt olarak gönüllerden çağlayıp, aşk ve tabiat güzelliğinden ilham alarak Türk'ün duygu hazinesinde günümüze kadar taşımıştır.

Âşıkların birer sazı vardır. Söyleşileri, sazla meydana getirdikleri müzik eşliğinde, ezgilerle dile getirmektedirler. Sazı sırtında Anadolu'nun güzelliklerinden etkilenerek nazlı nazlı akan pınarlara, heybetiyle yükselen yüce dağlara yüceleri saran yol vermeyen kayalara, umana, baharın yeşilliğine, göğün maviliğine, parlayan yıldızlara, gönül pencerelerini açarlar. Bazen de gökte uçan turnalara, esen rüzgârlara sevdiğine götürmesi için mısralarını yanık yanık söylerler.

Gurbette iken sılaya, uzaklardaki sevgiliye hasretlerini seslendirir gezerler. Aynı zamanda aşkın kaynağını bunlarda bulmuşlardır.

Âşıklar, kalemsiz arzuhal yazan, gönül kitabından dilleriyle aracısız şiir üreten sanatkârlardır. Fıkraların, darbimesellerin hikâyeli türkülerin ustası onlardır. Buldukları toplumun lehçelerinin şivelerinin ve nazım şekillerinin de en iyi temsilcileridirler.

Âşık, bazen bir pir elinden bade içerek, bazen de bir usta yanında çırak olarak yetişir. Âşıklık, onların hilkatinden, soyundan, ustalarından, öğrenme hazinesinden miras kalmıştır.

22 Salih Şahin, **Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri**, Ankara 1983, s. 11.

Âşıklar, gülerken, ağlarken, kızarken söylerler. "Âşıklar olmasaydı tabiat dilsiz kalırdı." diyen âşık, ne kadar haklı söylemiştir. Tabiatın dili oldukları gibi, halkın gönüllerinin de dili olmuşlardır.²³

5. Sonuç

Tarihten günümüze süren âşıklık geleneği, çeşitli dönemlerde inişli çıkışlı bir seyir halinde hayatiyetini devam ettirmektedir. Âşıklar, içinde yaşadığı toplumun duygularına, düşüncelerine tercüman olan sanatçılardır. Bu sanatın yaşatılması için de bazı üniversitelerin konservatuar bölümlerinde Âşıklık Sanatı bölümleri açılmalı ve âşıklık sanatının son temsilcileri de göçüp gitmeden bu sanat tekrar o eski ihtişamlı günlerine döndürülmelidir. Rahmetli Mehmet Akif’in, bir dizesinden hareketle şöyle diyebiliriz; sahipsiz sanatın batması haktır, sen sahip olursan bu sanat batmayacaktır.

Tarihten günümüze söz medeniyetimize büyük katkıları bulunan âşıklarımızı yaşatmanın tek yolu âşıklık sanatını, onlardan öğrendiğimizden daha güzel bir şekilde 20. yüzyıl ve daha sonraki yüzyıllara aktarmaktır.

Kaynaklar

- 📖 KANTARI Hasan, **Doğu Anadolu’da Âşık Edebiyatının Esasları**, Ankara 1977.
- 📖 KÖPRÜLÜ M. Fuat, **Saz Şairleri I-V** Ankara 2004.
- 📖 MAKAL Tahir Kutsi, **Türk Halk Şiiri**, İstanbul 1978.
- 📖 <http://www.kars.gov.tr/haber/haber>. 03 Ekim 2008
- 📖 YILDIZ Günay (Âşık) **Ay Hayıf**, Ankara 2003.
- 📖 KAYA Dr. Doğan, **Âşık Edebiyatına Giriş**, Bişkek 2003.
- 📖 ÖZSOY Bekir Sami, ÇELİK Mehmet, **Manisa: 1. Âşıklar Şenliği**, 2000.
- 📖 DİZDAROĞLU Hikmet, **Halk Şiirinde Türler**, TDK Yayını, 1959.
- 📖 GAZİMİHAL Mahmut, R., **Ülkelerde Kopuz ve Tekneli Sazlarımız**, Ankara 2001.
- 📖 ÖZDER M. Adil, **Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları**, Bursa 1965.
- 📖 KÖPRÜLÜ M. Fuad, **Edebiyat Araştırmaları I**, Ankara 1989.
- 📖 SAKAOĞLU Saim, **XVI Yüzyıl Büyük Türk Klasikleri 4. Cilt**, İstanbul 2004.
- 📖 ASLAN Ferhat, **Halk Edebiyatı Kars Yöresi Âşıkları Usta Çırac İlişkisi**, turkoloji.cu.edu.tr
- 📖 KÖPRÜLÜ M. Fuad, **Edebiyat Araştırmaları**, İstanbul 1989.
- 📖 TAŞLIOVA Şeref, **Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi**, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2000.
- 📖 ŞAHİN Salih, **Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri**, Ankara 1983.
- 📖 TANRIKULU N. İrfan, **Âşıklar Divanı**, İstanbul 1998.

23 Tanrikulu N. İrfan, **Âşıklar Divanı**, İstanbul, 1998, s.4-6.